

ELS POBLES CASTELLANO-PARLANTS EN BOCA DELS VEÏNS DE PARLA VALENCIANA: RESULTAT D'UNES ENQUESTES TOPONÍMIQUES A LA ZONA SEPTENTRIONAL DEL PAÍS VALENCIÀ (II)*

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona

2.- L'ALT MILLARS

Començaré pels noms de pobles més immediats a la frontera lingüística, que (com és sabut) deixa de coincidir amb la delimitació administrativa (Aragó/País Valencià) des de la latitud on se situa el cim de Penyagolosa (cap al sud).

«Villahermosa del Rfo» o (senzillament) «Villahermosa» és la denominació autòctona i oficial (en castellà) d'aquest poble fronterer amb Aragó. I, malgrat aparèixer consignat amb adaptació al català (Vilaferrnosa) per la GEC, Sanchis (1966) i Ferrando (1990), la pronunciació general i unànime als pobles veïns de parla valenciana és la de *Villahermo[z]a* (VM; B; X; AT; LL; R), amb «o» tancada i «s» sonora; i, fins i tot, amb assimilació vocàlica de la «e» a la vocal precedent: [bilarmóza].

«El Castillo de Villamalefa» és el nom oficial per a un altre poble fronterer, conegut pels seus propis habitants com *El Castillo*; i també pels pobles de les rodalies, tant els castellano-parlants com els de parla valenciana (VM; B; X; AT; LL; R). I a cap dels meus punts d'enquesta he sentit la forma adaptada al català (el Castell de Vilamalefa) que donen la GEC i d'altres fonts escrites (com Ferrer-Zaragoza, 1980).

Cedramán (llogarret pertanyent al municipi del «Castillo de Villamalefa») es pronuncia [sedramán] a Xodos i Llucena.

«Ludiente», que té com a denominació catalana paral·lela «Lludient» (GEC; Ferrando-1990), es presenta sense gaire fixació entre els pobles de l'altra banda de frontera lingüística: des del nom castellà oficial *-Ludiente* (VM)– fins a la forma més adequada a la fonètica (històrica i actual) del català de la zona *-Lludient* (X)– (de fet, «*Lludién*», sense

---

(*) Aquest text és la continuació del publicat (amb el mateix títol) al número XLVI del «Butlletí Interior» de la Societat d'Onomàstica (Desembre 1991).

articular-se la -t del grup consonàntic final -nt⁽¹¹⁾. Aquests són els altres testimonis que he recollit: [ludjén] (AT); [ludjén/ludjénte] (LL); «Lludién» a Lluçena, on m'asseguraven que s'utilitza també [ludjén] i *Ludiente*.

La Giraba és el nom comú de dos petits nuclis de població continguts al terme municipal de Lludient (dites «de arriba» i «de abajo» per a diferenciar-se l'una de l'altra); nom que es manté amb la [X] velar a Ribesalbes i a Lluçena. I en aquesta última localitat he sentit també el plural *Les Girabes* (sempre amb [X]).

Argelita, en canvi, s'articula no amb la velar pròpia del castellà sinó amb [ʒ], africada palatal sonora, a aquelles mateixes dues localitats (LL; R). I no he sentit mai a les meves visites dialectals una forma acabada amb -eta (Argeleta) com la que registren la GEC, Sanchis (1966) i Ferrando (1990). L'etimologia àrab (Arjalída) que proposa Barceló (1982, 13) així com la documentació antiga que aporta la mateixa autora mostren una «i»; i el fet que «-ita» s'hagi interpretat com si fos diminutiu (cosa que, segons sembla, no fou) haurà propiciat l'adaptació catalana (amb -eta).

Fanzara és una localitat fronterera d'indubtable interès dialectal⁽¹²⁾, on les antigues generacions encara pronunciaven la «s» sonora; per exemple en la denominació del seu propi poble: [fanzara]. Però actualment és «Fansara» (amb ensordiment de [z]) el que se sent dir, fins i tot entre la gent gran. I els joves van preferint cada vegada més la pronunciació de [fanθara], tal com en castellà oficial⁽¹³⁾. En qualsevol cas, els pobles veïns de parla valenciana diuen, de manera general, «Fanzara» (amb [z] sonora) (VM; AT; LL; R; S); i també ho he sentit així per la Plana de Castelló.

«Ayóðar» i el compost «Fuentes de Ayóðar» (denominacions autòctones per a dos pobles propers a la Plana d'Onda) esdevenen entre els veïns de parla valenciana, respectivament, *Aiòder* i *Fuentes d'Aiòder* (R; S; V; A). És a dir, que es respecta el nom de «Fuentes» i, en canvi, s'ha adequat «Aiòder» a la fonètica del català, amb «o» oberta i pas d'una primitiva «a» posttònica a «e»⁽¹⁴⁾. Doncs, bé, «Aiòder» és el que es troba a la GEC i a Ferrando (1990); i, mentre aquesta última obra recull «les Fonts d'Aiòder», la GEC (com ja he comentat més amunt) dóna, sense un criteri uniforme, «Fontes» a la presentació alfabètica, però «Les Fonts d'Aiòder» i, fins i tot, «Fuentes» en alguns mapes (cf. GEC, s.v. morisc; s.v. Alt Millars, l').

Villamalur (S; V; A; AP), tal com en castellà oficial, és la forma més habitual de deno-

(11) La isoglossa que separa -n(t) (amb pèrdua de -t final) de -nr (amb la -t conservada) discorre més cap al sud, entre la demarcació d'Onda i la de La Vall d'Uixó, per la Plana (cf. el mapa que inclou Veny-1982, 152).

(12) Vegeu algunes de les seves característiques a Sanchis (1967).

(13) Gulsoy (1968) escrivia, fa uns anys, d'un home ancià d'aquesta localitat: «...Actualmente hay en Fanzara un viejo (de sesenta y ocho años),..., que guarda la -s- sonora con cierta vitalidad. Tiene el conocimiento de que ahora dicen en Fanzara [kosína] o [koθína], pero antiguamente decían [kozína]...» (pàg. 1738). D'altra banda, el mapa número 2 (DENOMINACIÓN DEL LUGAR) de l'ALPI (Navarro Tomás-1962) anota, precisament, per a la localitat 756 de l'atlas fanzálae (amb [z] sonora); i s'haurà de tenir en compte que el mapa previ (número 1: LUGARES ESTUDIADOS) consigna, equivocadament, per al mateix punt d'enquesta, «Ademuz» (que correspon a la localitat valenciana del Racó, molt més ponentina); a més a més, l'ALPI (al mapa 49: COCINA) registra precisament a Fanzara (kozíne). En canvi, avui es pot dir que la «s» sonora ja ha passat a la història d'aquest peculiar parlar fronterer; i sobre l'extinció de la [z] fanzarina vegeu també les meves consideracions a Gargallo (1990), 181-2.

(14) Les antigues formes documentals apareixen amb «a»: cf. Barceló (1982), 101; i Sanchis Sivera (1922). I per al tractament fonètic -A- posttònica > -e-, típic del català (com a «espàrrec» o «ànec») vegeu Badia (1981),

minar aquest poble entre els catalano-parlants més immediats. La forma adaptada «Vilamalur» (que registren la GEC i Ferrando-1990) només l'he sentida a Ribesalbes, on, de tota manera, conviu amb «Villamalur».

Continuo, ara, remuntant el curs del Millars, amb d'altres pobles més allunyats de la frontera lingüística, a banda i banda de riu.

Espadilla (nom autòcton, i oficial en castellà) és el que vaig sentir dir a Lluçena i a Ribesalbes de la localitat registrada per la GEC i Ferrando (1990) com a «Espadella» (amb adaptació del sufix procedent del llatí -*ELLA*).

Toga es pronuncia a la zona catalano-parlant de frontera (AT; LL; R; S) amb «o» oberta; fet que es pot relacionar amb l'existència, per a aquest topònim, d'una antiga variant «*Tuega*» (amb diftong; cf. GEC, s.v. *Toga*; i Barceló-1982, 34).

Sucaina (VM; B; X; AT; LL; R) i *Cirat* (LL; R; S) són dos arabismes que s'articulen amb s- inicial (i no amb [θ], com en castellà) als pobles pròxims de parla valenciana; i, de fet, el so sibilant originari de l'àrab ha rebut el tractament propi del català en aquells dos topònims «adaptats» (cf. Barceló-1982, pp. 13 i següents).

Sucaina (cast. *Zucaina*), provinent (segons diversos filòlegs: cf. Sanchis-1949, 91; i Barceló-1982, 230) de l'àrab «*sukáyna*» («caseta»), apareix amb aquella forma gràfica (s-) a la GEC i a Ferrando (1990).

Cirat (de l'àrab *sirat*, «camí»; cf. Asín Palacios-1940, 103; i Sanchis-1948, 92) se sent de manera molt general a l'Alt Millars sense la -t final (d'acord amb els hàbits fonètics a l'estructura sil·làbica del castellà; cf. Alarcos-1976, 188). És, doncs, «*Cirá*» [θirá] com popularment pronuncien els propis habitants de l'esmentada localitat⁽¹⁵⁾; a diferència de com es fa a la zona catalano-parlant, amb una -t ben nítida [sirar].

De manera semblant, una altra localitat de l'Alt Millars, «*Valla(t)*», se sol pronunciar per tota la comarca amb la -t final molt relaxada. Així mateix, «*Mate(t)*» i «*Sacanye(t)*», a l'Alt Palància (cf. el punt 3 d'aquest treball).

Arañuel (o, grafiat a la catalana, «*Aranyuel*») es coneix així, sense variació fonètica substancial (si no és pel que fa a la «e», més oberta; i a la «l», feta velar), a alguns pobles fronterers de parla valenciana (LL; R). I «*Aranyuel*» és el que registra la GEC. En canvi, és una forma lleument distinta la que proposen Ferrando (1990) i d'altres fonts escrites (com Ferrer-Zaragoza, 1980): «*Aranyuel*», sense la semiconsonant [w]. Jo no he sentit mai, ni abans, ni ara (en el curs de les meves enquestes), una pronunciació espontània d'aquesta mena; i em pregunto si aquesta terminació -uel (hereva de la llatina -*ÖLU*, per conducte mossàrab; concretament d'*ARANEÖLU*; cf. Peñarroja-1990, 391) s'haurà adaptat en «-el» de manera semblant a com «*nuit*» ha esdevingut «*n(u)it*» > nit (cf. Badia-1981, 148). Perquè, altrament, esperàriem un resultat català regular, «*Aranyol*», que no tenim. En qualsevol cas, quedi aquí plantejada la dificultat que trobo en explicar aquest «*Aranyel*», del qual no tinc més que notícia llibresca.

Montanejos, amb la terminació típicament castellana -*ejos* (que inclou la consonant velar [X]), és el nom d'un poble molt conegut (sens dubte a causa del turisme) entre els valencians del litoral. Sempre l'he sentit anomenar amb [X] a Castelló, València i a d'altres ciutats costeres; i també a algunes localitats de la meua collita particular (LL; R; AP).

---

(15) Per a aquesta variant fonètica, i l'antiga «*Cirate*», amb reforç vocàlic, vegeu el meu treball: Gargallo (1989), 493.

Millars amunt arribem al límit amb l'Aragó: a la «Puebla de Arenoso» (o «la Puebla»; a seques). Aquest és el nom autòcton i oficial en castellà. L'Arenós (sense -o final) és la denominació històrica d'un cert enclavament del qual ja es té notícia a l'època de la Reconquesta cristiana: se situava aproximadament on avui encara es troben les runes de l'antic castell, a ben poca distància de la «Puebla» (cf. Monzó-1951, pp. 53-57; i Gargallo-1982, 10-12). Amb això vull precisar que «Arenoso» hauria d'interpretar-se com una forma secundària, extreta a partir d'Arenós amb l'afegiment d'una «-o» que li havia de conferir, al topònim, una fesomia més castellana. Doncs, bé; la versió catalana del nom d'algunes localitats d'aquesta demarcació conté, en denominacions compostes, aquell «Arenós», que podria mirar-se (a parer meu), alternativament, com a pervivència del primitiu topònim o bé com a adaptació catalana del més modern «Arenoso».

Dit això, veiem quines són aquestes localitats que contenen, a la seva denominació, l'esmentat Arenós/Arenoso:

«La Puebla de Arenoso» té com a rèplica catalana «La Poble d'Arenós» (GEC; Sanchis-1966; Ferrando-1990). I aquests són els meus testimonis de frontera, des del més adaptat fins al més respectuós: *la Poble d'Arenós* (VM); *Poble d'Arenoso* (B; sense l'article); *la Poble d'Arenoso* (AT); *la Puebla d'Arenoso* (LL).

«Los Calpes (de Arenoso)» és una localitat pertanyent al municipi de la «Puebla». *Los Calpes* me'ls van reconèixer així a Lluçena. I amb aquesta forma gràfica apareixen a la GEC.

«Campos de Arenoso» va desaparèixer a la dècada dels setanta a causa de la construcció del pantà d'Arenós. Només el topònim *Campos* queda ja, doncs. I d'una pronunciació amb -o- postònica em donaven fe a Lluçena. «Campos d'Arenós» és el que registren la GEC i Ferrando (1990).

«Cortes de Arenoso», una mica més al nord, és conegut com a *Cortes*, amb la «o» tancada, a diversos pobles de l'altra banda de frontera lingüística (VM; X; AT); i no li cal especificació, a diferència de la «Puebla» (ja que d'aquestes n'hi ha més; no massa lluny, la «Puebla de Valverde»). La GEC i Ferrando (1990) donen «Cortes d'Arenós».

I el terme municipal de Cortes conté, a més d'aquella població, la de «San Vicente de Piedrahita»; denominació oficial en castellà, que recull tal qual la GEC (i encara afegeix, entre claudàtors, [ant.: de Piedrafita]). Però a l'Alt Millars és més coneguda com «San Vicente» (a seques) o, fins i tot, com «San Vicente de Cortes». En consonància amb això es manifesten els meus testimonis de frontera, que oscil·len entre la «valencianització» completa del nom propi «Vicente» (fet Vicent [bisén], sense -t final) i la pronunciació amb -s- de «Visente»: *San Vi[s]jente* (B); *Sant Vicent de Cortes* (X); *San Vi[s]jente de Cortes* (AT); *San Vi[s]jente/Sant Vicent de Cortes* (LL/R). D'altra banda, que no es pronuncii la -t final és quelcom d'adequat a la fonètica de la zona (on -nt > -t; cf. Veny-1982, 153); a part que l'estructura composta (*Vicent de*) del topònim faciliti l'assimilació (i la conseqüent elisió) d'aquella consonant.

Una mica més al sud, i seguint la ratlla fronterera amb l'Aragó, trobem encara dos nous pobles; els últims de la comarca de l'Alt Millars que tractaré aquí:

Fuente la Reina: com es coneix aquesta localitat a tota la comarca; així també a Lluçena. I, ni rastre de «Font de la Reina», com l'escriuen la GEC i Ferrando (1990).

I «Villanueva de Viver» o, més aviat, «la Villanueva»; denominació (aquesta última) ben comuna igualment per tota la comarca. En canvi, l'únic testimoni de l'altra banda de

la divisòria lingüística que puc aportar (concretament, d'Algar de Palància) manifesta adaptació al català: *Vilanova de Viver* (sense article); potser, com a solitària mostra, no massa representativa. «Vilanova de la Reina» és el que recullen la GEC i Ferrando (1990).

3- L'ALT PALÀNCIA

Començarem per la capital històrica de la comarca (i, fins i tot, d'una zona més àmplia, tant al País Valencià castellano-parlant com a l'immediat Aragó):

«Segorbe» (en cast. oficial) és cap secular de la diòcesi del mateix nom⁽¹⁶⁾; i la denominació catalana corresponent és «Sogorb» (GEC; Sanchis-1966; Ferrando-1990), fonèticament [sogorb] (cf. DCVB, s.v. Sogorb; que dóna també la variant «Segorb»).

La identificació de «Segorb» amb l'antiga Segòbriga (identificació, d'altra banda, no acceptada per tothom)⁽¹⁷⁾, justifica l'etimologia que tradicionalment s'ha donat al nostre topònim: procedent de Segòbriga, segons Sanchis (1949, 41) o el DCVB. Si l'etimologia és correcta, s'hauran de tenir presents, almenys, les dificultats que comporta una evolució fonètica com la de SEGOBRIGA a Segorbe/Sogorb (sobretot pel que fa a la part final de l'ètim)⁽¹⁸⁾. I en, qualsevol cas, el que sí que es pot constatar és l'existència d'una rica documentació antiga del topònim⁽¹⁹⁾, que presenta des de l'Edat Mitjana múltiples variants, amb fluctuacions gràfiques quant a la vocal pretònica (Seg-/Sog-) i quant a la presència o absència de la vocal àtona final (-e/-ø), d'entre les més notòries.

Doncs, bé; amb tals precedents històrics de variació formal/escrita en relació al nom de la històrica localitat de l'Alt Palància, aquests són els testimonis (també variats) dels meus punts d'enquesta fronterers: *Segorb*, amb -e- pretònica i sense -e final, és el que predomina (AT; A; F; AP); *Sogorb* (S); la resta d'informadors vacil·laven entre *Segorb/Sogorb* (X; R) i *Segorb/Sogorb* (V). Com es pot comprovar, la forma castellana «Segorbe» és minoritària en aquesta mostra, i a cap dels llocs enquestats la vaig sentir com a forma exclusiva.

I, ara, seguim amb els pobles més immediats a la frontera lingüística, de nord a sud:

La localitat de «l'Alcúdia de Veo» (com escriuen la GEC i Ferrando-1990) es troba a només dos quilòmetres per carretera del seu annexe municipal, Veo. I mentre l'Alcúdia parla castellà, aquella altra població és de parla valenciana. Ens trobem, sens dubte, al lloc del nostre recorregut fronterer on la divisòria lingüística separa localitats (de llengua diferent) més properes; sense que hi hagi entre elles cap important obstacle orogràfic; i pertanyents en l'actualitat, totes dues, al mateix municipi (!). «Alcudia de Veo» (com és el seu nom en castellà oficial; sense accent gràfic i sense l'article) o, senzillament, «Alcu-

---

(16) Per a l'extensió tradicional de la diòcesi de Sogorb cf. Sanchis (1976), 95-97.

(17) cf. Blasco Aguilar (1973), 60-65 («Segòbriga no es Segorbe»).

(18) Blasco Aguilar, historiador del dret, nega (com hem assenyalat a la nota anterior) la identitat Segòbriga/Segorbe; i proposa com a etimologia alternativa un primitiu SUBURBIUM (pàg. 62). En tot cas, el canvi b>g, per equivalència acústica (i entre vocals originàriament posteriors/velars), sembla ben viable. Vegeu, a tal respecte, el treball de Veny (1989a) sobre «l'equivalència acústica B=G en català»; o la clàssica «Gramàtica històrica» de Menéndez Pidal (1980), 196 (qui dóna exemples, per al castellà, com golver, gofetá o abur/agur).

(19) cf. una vegada més Blasco Aguilar (1973), 62 (i altres parts de l'obra). Vegeu també les abundoses, i molt més recents aportacions, de Gómez Casañ i García Edo (1991).

dia» (com ho diuen al mateix poble o als veïns castellano-parlants), me la van oferir amb aquestes variants a l'altra banda de frontera lingüística: *Alcúdia* (R); *Alcúdia de Veo* (S; V; amb pronunciació de [b] per a Veo, com és propi de l'illot «apitxat» que se situa entre el riu Millars i la Serra d'Espadà; cf. Sanchis-1936, 48-49); *Alcúdia/Alcúdia* (A).

«Chóvar» (forma oficial en castellà) o «Xóvar» (a la catalana: GEC, Ferrando-1990) sembla d'origen àrab; concretament l'àrab *ljúw-wal* «vall, foia, depressió» és l'etimologia proposada per Barceló (1982), 149. La -r final del topònim seria (sempre segons Barceló) una consonant paràsita d'època relativament recent; hipòtesi argumentable per diversos fets: a part de l'etimologia proposada per Barceló, l'absència de la consonant a la documentació antiga (Xova; Sova; Chova) i l'absència, també, d'aquella -r a la pronúncia actual de «Xóvar» practicada per alguns pobles veïns de parla valenciana. Ofereixo a continuació els meus testimonis, i faig notar la «o» nítidament oberta que vaig sentir a alguns punts d'enquesta per a «Xóvar»: [šóbar] (S); [šoba] (V; AP); [šóva] (F). Arreu s'articula africada la palatal inicial [š]; pel que fa a la «v», la pronuncien bilabial als pobles de parla apitxada (Suera, Veo, Algar de Palància) i labiodental a Fondegulla (que queda fora de l'àrea apitxada; cf. Sanchis-1936, 48-49).

«Azuébar» és el nom oficial d'aquesta altra localitat; en canvi els seus habitants en diuen «Asuébar», d'acord amb la pronúncia més genuïna del sector baix de la comarca (que no diferencia [s] de [θ]; cf. Sanchis, 1963-64, pàg. 16). L'adaptació al català que proposen la GEC i Ferrando (1990) és *Assuévar* (amb -ss-, que correspondria a l'articulació d'una «s» sorda; i amb -v-, que pressuposa una [v] labiodental en zona pertanyent al valencià no apitxat). Però les meves dades dialectals no semblen estar d'acord amb aquelles grafies (-ss-; -v-), com exposo a continuació: *A[z]ué[b]ar* (S; V; A; F) i *A[s]ué[b]ar* (AP). Només vaig deixar de sentir la [z] sonora a un poble com Algar de Palància, immersit ja (encara que sigui al límit) en la zona més compacta i estesa del parlar valencià «apitxat»; la [s] d'aquesta localitat podria haver resultat de l'ensordiment d'una [z] prèvia, que sí tenen pobles més septentrionals com Fondegulla (fora de l'apitxat) o d'altres com Suera, Veo i Aín (que, tot i conèixer alguns fenòmens apitxats, no ensordeixen la -s). Barceló (1982, 101) especula amb dues possibles etimologies: el nom de tribu nordafricana *laz-zuwáwa* o bé l'àrab *las-suwáibal*; i la documentació antiga del mot presenta les grafies -ç- i -z-; però, en qualsevol cas, l'autora afirma que «en zona de parla valenciana es pronuncia amb sonora» (pàg. 101), fet que puc corroborar ara jo amb la meua aportació. Quant a la pronúncia de [b], la vaig sentir així, bilabial, a aquells cinc punts d'enquesta; tant als quatre de parlar apitxat, caracteritzats pel tret v>b (S; V; A; AP), com a Fondegulla, que manté la diferència b/v (cf. una mica més amunt [šóva]). I el testimoni d'aquest últim poble, si es pot considerar representatiu del valencià no apitxat (ignoro ara mateix com ho diuen a d'altres pobles de la Plana, de parla igualment no apitxada), faria més factible el caràcter tradicional d'aquesta «b» bilabial.

De *Sot de Ferrer* (així escrit en castellà oficial; així també a la GEC i a Ferrando-1990) només diré que l'he sentit amb «o» oberta a la veïna localitat d'Algar de Palància.

D'altra banda, hi ha tot un seguit de pobles en aquesta comarca de l'Alt Palància la pronúncia autòctona dels quals, avui dia, conté una [X]; la tan típica velar fricativa sorda del castellà: per ordre alfabètic (segons la forma oficial castellana), «Algimia de Almonacid», «Almedfjar», «Bejís», «Geldo», «Jérica», «Navajas», «Soneja»; molts més en